

UNIVERSITATEA „OVIDIUS” DIN CONSTANȚA
ȘCOALA DOCTORALĂ
DOMENIUL TEOLOGIE

REZUMAT
TEZĂ DE DOCTORAT
SINCRETISMUL RELIGIOS - EXPRESIE A
FENOMENULUI NEORELIGIOS.
EVALUARE MISIONARĂ

COORDONATOR:

Pr. Prof. Univ. Dr. Gheorghe ISTODOR

DOCTORAND:

Pr. Ciobotaru Irinel

Constanța 2024

CUPRINS

INTRODUCERE

1. Argumentul și obiectivele cercetării
2. Relevanța cercetării din punct de vedere misionar
3. Metodologia și stadiul actual al cercetării în spațiul românesc și internațional
4. Structura lucrării

CAPITOLUL I – DIVERSITATEA RELIGIOASĂ – CATALIZATORUL SINCRETISMULUI RELIGIOS

- 1.1. Globalizare și interacțiune religioasă
 - 1.2. Pluralizarea religioasă contemporană
 - 1.3. Modernizare și secularizare – posibilități ale sincretismului religios
 - 1.3. Granițele religioase și delimitări identitare
 - 1.3.1. Granițele religioase ca limite și ca oportunități de relaționare reciprocă.
Considerații istorice
 - 1.3.2. Permeabilitatea granițelor
 - 1.3.3. Acolo unde există granițe, interacțiunile devin întâlniri
 - 1.3.4. Provocări actuale și viitoare ale fluidizării granițelor religioase
- Concluzii

CAPITOLUL II – SINCRETISMUL RELIGIOS – PREFĂȚAREA UNEI CONFUZII IDENTITARE

- 2.1. Sincretismul în cadrele delimitării conceptuale
 - 2.1.1. Teoretizarea sincretismului religios
 - 2.1.2. Sincretismul în perspectiva analizelor teologice
 - 2.1.3. Sincretismul ca amestec neprincipial
 - 2.1.4. Poziții contemporane
 - 2.1.5. Sincretismul ca dialog metaxic
 - 2.2. Șapte modele diferite de abordare a sincretismului în teologie
 - 2.3. Motivații psihologice ale bricolajului religios
 - 2.4. Apartenența religioasă multiplă sau identitatea religioasă hibridă – derivat al sincretismului religios
 - 2.4.1. Tipuri de apartenență religioasă multiplă
 - 2.3.1.1. Apartenența culturală
 - 2.3.1.2. Apartenența la familie
 - 2.3.1.3. Apartenența ocazională
 - 2.3.1.4. A crede fără a aparține
 - 2.3.1.5. Apartenența asimetrică
 - 2.4.2. Gradele de apartenență religioasă multiplă
 - 2.4.3. Apartenența religioasă multiplă și pluralismul religios
 - 2.4.4. Apartenența religioasă multiplă ca obstacol pentru dialogul interreligios
 - 2.4.5. Apartenența religioasă multiplă sau identitatea religioasă hibridă
 - 2.4.6. Dinamica apartenenței religioase multiple
 - 2.4.7. Modele de apartenență religioasă multiplă
- Concluzii

CAPITOLUL III – SINCRETISMUL RELIGIOS – ABORDĂRI TEOLOGICE ȘI FILOSOFICE

- 3.1. Răspunsuri filosofice la sincretism

- 3.1.1. Incompatibilitatea
- 3.1.2. Sincretismul condamnat de perspectivele teologice creștine și Consiliul Mondial al Bisericilor
- 3.1.3. Respingerea sincretismului nu se bazează pe logică
- 3.1.4. Implicația emoțională și criteriul adevărului
- 3.1.5. Diferențe între tradiții și în interiorul acestora
- 3.2. Abordarea sincretismului în teologia creștină
- 3.2.1. Adolf von Harnack despre sincretism
- 3.2.2. Valențele sincretismului la Adolf von Harnack
- 3.2.3. Hendrik Kraemer despre sincretism
- 3.2.4. „Problema complicată” a revelației și a adevărului pentru tendințele sincretiste
- 3.2.5. Factorul revelației ca criteriu al adevărului
- 3.2.6. Inculturație, indigenizare și contextualizare – paradigme misionare aplicabile societății pluraliste contemporane?
- Concluzii

CAPITOLUL IV – POZIȚII CRITICE FAȚĂ DE SINCRETISMUL RELIGIOS DIN PUNCT DE VEDERE MISIONAR

- 4.1. Misiunea Bisericii în contextul derapajelor sincretiste
- 4.1.1. Misiunea Bisericii în orizontul noilor paradigme și provocări contemporane
- 4.1.2. Abordări ale misiunii față de alte religii și culturi: dislocare și acomodare
- 4.2. Reacții misionare și urgențe pastorale față de sincretism și noua religiozitate
- 4.2.1. Sincretismul ca vehicul al fenomenului neoreligios
- 4.2.2. Neglijarea noilor religii
- 4.2.3. Abordarea apologetică
- 4.2.3.1. Apologetica pozitivă
- 4.2.3.2. Apologetica negativă
- 4.2.4. Deficiențele abordării apologetice
- 4.2.5. Abordarea prin dialog
- 4.3. Răspunsuri biblico-misiologice la provocarea sincretismului
- 4.3.1. Parenting spiritual: un model biblic de discipolat în sfera adevărului hristic
- 4.3.2. Condiția spirituală a celor care aderă la noile religii
- 4.3.3. Măsuri preventive împotriva implicării într-o nouă religie
- 4.3.4. Recuperarea membrilor unei religii sincretiste
- 4.4. O perspectivă biblică și misiologică asupra rolului culturii în propovăduirea Evangheliei
- 4.5. Contextualizare ca vector misionar în propovăduirea Evangheliei
- 4.5.1. Natura și necesitatea contextualizării
- 4.5.2. Modele de contextualizare
- 4.5.3. Contextul și Scriptura
- 4.5.4. Modele biblice și istorice de contextualizare
- 4.5.5. Diferențierea dintre contextualizare și sincretism
- 4.5.6. Contextul ne ajută să comunicăm eficient mesajul biblic
- Concluzii

CONCLUZII

BIBLIOGRAFIE

Argumentul și obiectivele cercetării

Complexitatea lumii în care trăim astăzi denotă complexitatea provocărilor la care Biserica lui Hristos este chemată să răspundă teologic, misionar și pastoral. Exercițiul misionar este parte constitutivă a ființei și vocației Bisericii de a fi în lume ca păstrătoare și propovăduitoare a Adevărului revelat, a Evangheliei. Dată fiind realitatea anului 2024, în care diversitatea religioasă se situează în tandem cu secularizarea și indiferentismul religios, misiunea Bisericii creștine trebuie să-și păstreze fidelitatea paradigmatică față de tradiția identității, dar, în același timp, trebuie să se orienteze pe noi strategii de articulare a mărturiei despre Hristos, Fiul lui Dumnezeu înviat.

Un punct pe agenda studiilor misionare contemporane este înțelegerea modului în care arată o întâlnire misionară cu alte religii ale lumii și ce poate rezulta din aceasta fără a cădea în compromisul sincretismului religios. În trecut, Biserica era izolată de diferitele religii ale lumii, dar astăzi, fiecare Biserică se confruntă cu faptul pluralismului. În mijlocul interacțiunii constante cu adepții altor credințe, tendințele non-sincretiste sunt din ce în ce mai greu de menținut. În plus, în condițiile în care Occidentul își pierde prestigiul și puterea în comunitatea globală, atitudinea condescendentă bazată pe superioritatea culturală este ceva de domeniul trecutului. Mai mult, noțiunea noastră de religie ca departament privat al vieții este contestată de viziunile globale asupra lumii ale principalelor religii mondiale. Toate acestea ridică probleme complexe. Cum sunt Hristos și Evanghelia unice în mijlocul altor angajamente religioase? Cum trebuie să înțelegem religiile din punctul de vedere al Evangheliei? Care este misiunea noastră față de membrii acestor comunități religioase?

Răspunsurile la aceste întrebări nu pot evita problematica sensibilă a sincretismului. Sincretismul religios este frecvent menționat în Sfânta Scriptură. În multe privințe, Cele Zece Porunci sunt instrucțiunile lui Dumnezeu împotriva sincretismului religios, deoarece primele trei porunci (Ieșire 20:1-7) îi însărcinează pe israeliți „să stea în mod distinct înaintea lui Dumnezeu, fără a se baza pe alți dumnezei”¹. La fel cum israeliții au fost avertizați împotriva respingerii lui Yahweh și a slujirii altor dumnezei (Deut 11:16; 4 Regi 10:23), la fel și creștinii Noului Testament au fost avertizați împotriva dublei loialități și a sincretismului (Mat 6:24; 1 Cor 10:14; Apoc 22:15).

¹ Gailyn Van Rheenen, „Modern and Postmodern Syncretism in Theology and Mission”, în *The Holy Spirit and Mission Dynamics*, edited by C. Douglas McConnell, Pasadena, CA: William Carey, 1997, p. 173.

Sincretismul este o provocare religioasă la nivel mondial. Potrivit lui Michael Pocock, „toate popoarele și religiile manifestă sincretism”². Din păcate, atunci când se discută despre influența sincretismului asupra bisericii, mulți tind să vadă că se întâmplă în afara creștinismului occidental, ca și cum forma occidentală a creștinismului ar fi imună la sincretism. Dar Andrew Walls și Scott Moreau susțin că sincretismul este un pericol mai mare pentru creștinii occidentali decât pentru cei africani sau indieni”³ și că „sincretismul, într-o formă sau alta, a fost văzut peste tot unde a existat Biserica”⁴. Cu alte cuvinte, sincretismul este o amenințare întâlnită în rândul creștinilor din întreaga lume, în timp ce aceștia își exprimă credința fie în cadrul propriei culturi, fie la nivel transcultural. S-ar putea discuta dacă creștinismul occidental este sau nu în mod inerent mai expus riscului de sincretism. Cu toate acestea, timp de secole, rolul istoric al creștinismului occidental ca formă dominantă de creștinism i-a conferit un statut de ortodoxie care este prea adesea necontestat.

Scrutarea literaturii despre religie și misiuni dezvăluie definiții ale sincretismului cu diferențe subtile. Sintetizarea unora dintre aceste definiții ale sincretismului este punctul central al acestei secțiuni. Sincretismul a fost folosit pentru prima dată de Plutarh pentru a descrie reunirea temporară a locuitorilor certăreți din Creta în fața unui inamic comun. Cuvântul grecesc din care provine „sincretism” se referă la oameni care se unesc, în acest caz în luptă. Ulterior, Erasmus l-a folosit metaforic pentru a se referi la un acord între oameni cu opinii aparent disparate. Noua referință era centrată pe idei și credințe. Teologii secolului al XVII-lea i-au dat apoi o conotație negativă, folosindu-l pentru ceea ce pentru ei era reconcilierea nedorită a diferențelor teologice creștine. Sincretismul a devenit pentru ei o amenințare la adresa religiei „adevărate”. Acestei judecăți negative i s-a adăugat un punct de vedere mai neutru în a doua jumătate a secolului al IX-lea, când cercetătorii și teologii au început să folosească cuvântul pentru a recunoaște amestecul de elemente religioase din diverse surse, inclusiv creștinismul, care a avut loc și continuă să aibă loc.

Sincretismul religios este definit astăzi, în general, ca fiind amestecul de forme diferite (uneori contradictorii) de credințe și practici religioase. Gailyn Van Rheeën definește sincretismul ca fiind „remodelarea credințelor și practicilor creștine prin acomodare culturală, astfel încât acestea să se îmbine în mod conștient sau inconștient cu cele ale culturii dominante.

² Michael Pocock, „Introduction: An Appeal for Balance”, în *Missiology and the Social Sciences: Contributions, Cautions and Conclusions*, E. Rommen and G. Corwin (ed.), Pasadena, CA: William Carey, p. 10.

³ Andrew F. Walls, *The Cross-Cultural Process in Christian History*, Maryknoll: Orbis Books, 2002, p. 69.

⁴ A. Scott. Moreau, „Syncretism”, în *Evangelical Dictionary of World Mission*, edited by A. Scott Moreau. Grand Rapids, MI: Baker Books, 2000, p. 924.

Sincretismul este îmbinarea credințelor și practicilor creștine cu cele ale culturii dominante, astfel încât creștinismul își pierde natura distinctă și vorbește cu o voce care reflectă cultura sa”⁵. Pentru Lynn D. Shmidt, „o persoană care se inspiră din două sau mai multe sisteme de credințe în același timp este vinovată de sincretism. El sau ea încearcă să obțină ce este mai bun din două lumi religioase”.⁶ În timp ce în definiția lui Van Rheezen este posibil ca o Biserică ca întreg să cedeze sincretismului prin acomodare culturală în efortul său de a fi relevantă pentru cultura în care depune mărturie, în definiția lui Shmidt credincioșii individuali sunt cei care trebuie învinuiți pentru că se inspiră din sisteme de credință necreștine. Mark Mullins abordează diferența dintre utilizările standard ale „sincretismului” în științele sociale și în misiologie. El subliniază că sincretismul este de obicei înțeles ca o combinație de elemente din două sau mai multe tradiții religioase, ideologii sau sisteme de valori. În științele sociale, acesta este un termen neutru și obiectiv care este utilizat pentru a descrie amestecul de religii ca urmare a contactului cultural. Cu toate acestea, în cercurile teologice și misiologice, este folosit în general ca un termen peiorativ pentru a desemna mișcările considerate eretice sau subcreștine.⁷

În definiția sa a sincretismului, Mullins subliniază că nu oricine vede sincretismul ca pe un fenomen negativ și, în acord cu Van Rheezen, vede contactul cu o nouă cultură ca pe unul dintre factorii care pot contribui la sincretismul religios. Scott Moreau prezintă o definiție mai nuanțată a sincretismului. El definește sincretismul ca fiind îmbinarea unei idei, practici sau atitudini cu alta. În mod tradițional, printre creștini a fost folosit pentru înlocuirea sau diluarea adevărilor esențiale ale Evangheliei prin încorporarea de elemente necreștine. Sincretismul într-o anumită formă a existat peste tot în Biserică.⁸ Sincretismul religios se referă la îmbinarea diverselor credințe și practici religioase într-un nou sistem de credințe sau la încorporarea într-o tradiție religioasă a unor credințe și practici din tradiții fără legătură între ele.

Cercetarea sincretismului pe care o propunem în prezenta teză de doctorat nu se dorește o simplă expunere teoretică a sincretismului, ci evaluarea acestui mozaic de identități și doctrine religioase din perspectiva misiunii Bisericii. Pur și simplu, sincretismul este întotdeauna prezent, fie virtual, fie concret, la întâlnirea creștinismului cu celelalte religii. Din acest raționament, misiunea Bisericii trebuie să fie un vector ca act de demonstrație în

⁵ Gailyn Van Rheezen, *Modern and Postmodern Syncretism in Theology and Mission*, p. 173.

⁶ Lynn D. Shmidt, „How Much Syncretism Is Allowed?”, în *Evangelical Mission Quarterly* (January), 2013, p. 27.

⁷ Mark R Mullins, „Syncretistic Movements”, în *Dictionary of Asian Christianity*, ed. Scoot W. Sunquist, Grand Rapids: William B. Eerdmans, 2001, p. 810.

⁸ A. Scott. Moreau, „Syncretism”, p. 925.

statornicia Adevărului creștin, un factor de fundament pe care să se construiască procesul dialogic cu celălalt. Doar astfel se păstrează fidelitatea de învățătura autentică creștină fără a o compromite cu elemente de sinteză în scopul pretinsei adaptări a creștinismului la logica și realitatea omului contemporan. Cu atât mai mult e necesară o asemenea abordare critică a sincretismului religios, dat fiind faptul că fenomenul neoreligios, noile mișcări religioase, noile spiritualități au devenit vehicul al sincretismului.

Suntem acum într-o bună poziție să precizăm obiectivele cercetării: a) definirea sincretismului religios și evaluarea lui din perspectiva misiunii Bisericii; b) analizarea conceptului de apartenență religioasă multiplă și consecințele acestei sinteze pentru pastorația Bisericii; c) determinarea factorilor care favorizează sincretismul religios, d) precizarea măsurilor de combatere a sincretismului din punct de vedere misionar; e) încadrarea sincretismului religios în relație cu procesul de contextualizare a Evangheliei.

Relevanța cercetării din punct de vedere misionar

Faptul că lumea a devenit un spațiu pluralist religios este un fapt care nu poate fi negat. Oameni cu origini etnice diverse și cu multe angajamente religioase diferite trăiesc și împărtășesc viața publică împreună. Această globalizare a pus religiile majore ale lumii la îndemâna aproape tuturor. Modelele de migrație la nivel mondial, călătoriile și comerțul internațional, progresul în tehnologia comunicațiilor și activitățile media internaționale au introdus oamenii în aproape toate tradițiile religioase. Misiunea nu mai vine doar din Occident; Islamul și religiile orientale sunt, de asemenea, angajate dinamic în activitatea misionară. Acest lucru a dus la posibilitatea de a face alegeri de tip cafenea în domeniul religiei, mulți oameni alegând între diverse tradiții și practici religioase pentru satisfacerea nevoilor lor personale⁹. Dacă toate religiile sunt căi la fel de valide către mântuire, așa cum susțin unii¹⁰, atunci un cocktail de credințe și practici religioase este chiar mai bun. Ca urmare a acestei globalizări religioase, tradițiile religioase altele decât creștinismul și iudaismul nu mai sunt tratate ca „opera diavolului”. Cercetările moderne nu numai că promovează multe trăsături pozitive ale

⁹ Amy Frykholm, „One Person, Two Faiths: Double Belonging”, în *Christian Century* (January 25), 2011, pp. 20-23.

¹⁰ Vezi P. B. Thomas, „Any Other Name? A Response to Dialogical Theology”, în *Many Other Ways? Questions of Religious Pluralism*, edited by M. Bage, R. Hedlund, P. B. Thomas, Martin Alphonse, and George David, Madras, India: McGavran Institute, 1992.

altor religii, dar afirmă și că „toate religiile, inclusiv creștinismul, sunt relative și că fiecare religie este considerată la fel de valabilă”¹¹.

La baza acestei presupuneri stă credința că diferitele tradiții religioase sunt mai degrabă complementare decât contradictorii. Ca rezultat direct al acestui apel la cooperare între diferitele culturi religioase, există o atitudine publică pozitivă în creștere față de alte religii. Pluralismul religios, în special în Occident, pare să fi devenit o aventură spirituală, în măsura în care Claude Geffré afirmă chiar că „religiozitatea occidentalului din zilele noastre este spontan sincretistă”¹². Presiunea pentru sincretism vine din două direcții: din partea religiilor necreștine și din interiorul creștinismului însuși. Atunci când gânditorii creștini susțin, de asemenea, o teologie pluralistă a religiilor, afirmând astfel subiectivitatea declarațiilor de credință creștine, Biserica nu poate să nu fie amenințată de sincretismul religios. Din cele menționate anterior, abordarea sincretismului din punct de vedere misionar este necesară în contextul pluralismului religios actual.

Relevanța cercetării, care gravitează în jurul sincretismului religios, rezultă și din faptul că în spectrul misiologiei întâlnirea Evangheliei, a creștinismului cu alte culturi religioase a generat variate perspective de abordare. Astfel, între *contextualizare* și *sincretism* este dificil de stabilit nișa de demarcație, și considerăm că lucrurile trebuie bine punctate.

După cum subliniază Dean Flemming, deoarece termenul este folosit de gânditori dintr-o gamă largă de perspective filosofice și teologice, *contextualizarea* este un termen “alunecos”, care este folosit de persoane diferite pentru a semnifica o serie de lucruri diferite.¹³ Misiologii occidentali consideră contextualizarea ca fiind procesul de raportare a mesajului Scripturii la culturile și contextele locale. Flemming desemnează contextualizarea drept “procesul dinamic și cuprinzător prin care Evanghelia este întrupată într-o situație concretă sau istorică”.¹⁴ De asemenea, Hesselgrave și Rommen o descriu după cum urmează: „încercarea de a comunica mesajul, persoana, faptele, Cuvântul și voința lui Dumnezeu într-un mod care este fidel revelației lui Dumnezeu și care este semnificativ pentru respondenți în contextele lor culturale și existențiale respective.”¹⁵

¹¹ *Ibidem*, p. 28.

¹² Claude Geffré, „Double Belonging and the Originality of Christianity as a Religion”, în *Many Mansions? Multiple Religious Belonging and Christian Identity*, edited by Catherine Cornille, Maryknoll, NY: Orbis Books, 2002, pp. 93-105.

¹³ Dean Flemming, *Contextualization in the New Testament: Patterns for Theology and Mission*, Leicester: Apollos, 2005, p. 19.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ David J. Hesselgrave and Edward Rommen, *Contextualization: Meanings, Methods and Models*, Grand Rapids: Baker, 1989, p. 200.

O gamă largă de aspecte sunt descrise de misiologi ca fiind supuse procesului de contextualizare. De exemplu, literatura privind contextualizarea conține discuții despre comunicarea contextualizată, modele de relaționare, conducere, forme rituale, hermeneutică și teologie.¹⁶ Contextualizarea se referă nu numai la comunicarea Evangheliei de către misionari, ci și la aplicarea și exprimarea acesteia de către credincioși în toate domeniile vieții. Se consideră în mod obișnuit că Scriptura trebuie să aibă prioritate față de contextul în care este aplicată¹⁷, în timp ce elementele contextului (cum ar fi imaginile, metaforele, ritualurile și cuvintele) pot fi folosite de pentru a face Scriptura inteligibilă și de impact, sau de credincioși în general pentru a-și exprima credința, dar nu trebuie să li se permită acestor elemente să denatureze sensul Scripturii.¹⁸

Așa cum am remarcat, teologii definesc sincretismul ca fiind amestecarea credinței biblice cu elemente necreștine, având ca rezultat un impact negativ asupra integrității acesteia. De exemplu, Moreau vede sincretismul ca “înlocuirea sau diluarea adevărilor esențiale ale Evangheliei prin încorporarea unor elemente necreștine”.¹⁹ În mod similar, Van Rheeën sugerează, că sincretismul este remodelarea structurilor, credințelor și practicilor plauzibile creștine prin intermediul culturii astfel încât acestea să se potrivească cu cele ale culturii dominante.²⁰

Definițiile sincretismului conțin de obicei două elemente de bază: un proces (aspecte ale credinței creștine sunt amestecate cu elemente necreștine) și un rezultat (credința creștină este compromisă). Cu toate acestea, simplitatea acestor definiții maschează o serie de dificultăți cu care s-au confruntat misiologii în definirea și identificarea sincretismului. Este important să trecem în revistă aceste dificultăți, deoarece ele ajută la explicarea confuziei și a lipsei de consens în cadrul dezbaterii despre misiunea Bisericii în contextul lumii de astăzi.

În primul rând, au existat unele dezbateri cu privire la ce anume este amestecat. Unii, precum Ringgren, limitează sincretismul la amestecul “a două sau mai multe religii”.²¹ Dar acest lucru a fost criticat pe bună dreptate, deoarece definirea religiei și separarea acesteia de cultură este o sarcină notoriu dificilă. În plus, integritatea credinței creștine poate fi la fel de

¹⁶ Bruce J. Nicholls, *Contextualization: A Theology of Gospel and Culture*, Downers Grove, 2003, p. 24.

¹⁷ A. Scott Moreau, “Contextualization: From an Adapted Message to an Adapted Life”, în *The Changing Face of World Missions*, edited by Michael Pocock, Grand Rapids: Baker, 2005, p. 335.

¹⁸ Timothy Keller, *Gospel Contextualization: Center Church: Part Three*. Grand Rapids: Zondervan, 2013, p. 9.

¹⁹ A. Scott Moreau, “Syncretism,” în *EDWM*, p. 924.

²⁰ Gailyn Van Rheeën, “Syncretism and Contextualisation: The Church on a Journey Defining Itself”, în *Contextualization and Syncretism: Navigating Cultural Currents*, edited by Gailyn Van Rheeën, Pasadena: William Carey, 2006, p. 7.

²¹ S. R. Imbach, “Syncretism,” în *EDT*, p. 1062

distorsionată atunci când este amestecată cu elemente care nu provin dintr-o altă religie, cum ar fi valorile culturale sau ideologiile politice. Din acest motiv, mulți teologi consideră sincretismul ca fiind amestecul creștinismului cu o altă “viziune asupra lumii”.²² Totuși, a face acest lucru ridică un nou set de provocări. După cum subliniază Moreau, “însuși caracterul ascuns al viziunii asupra lumii o face dificilă - poate imposibil de înțeles suficient de bine pentru a fi folosită ca instrument analitic”.²³ Într-adevăr, imprecizia cadrului conceptual al viziunii asupra lumii a condus la renunțarea la aceasta de către antropologi. Din acest motiv, Moreau însuși evită să clasifice complet ceea ce este amestecat, referindu-se pur și simplu la încorporarea de “elemente necreștine”.²⁴

În al doilea rând, faptul că “sincretismul” este folosit cu un sens obiectiv de către unii, dar cu un sens subiectiv de către alții a dus la confuzie. În științele sociale, termenul este utilizat în mod obiectiv. Ca exemplu, definiția lui Kamstra (“coexistența unor elemente străine unele de altele în cadrul unei religii specifice”)²⁵ este neutră, descriptivă și neevaluativă. Cu toate acestea, în teologie și misiologie, termenul este de obicei utilizat subiectiv, ca o evaluare negativă, astfel încât sincretismul este un termen peiorativ. Cu toate acestea, în ultimul timp, unii teologi au folosit termenul în mod pozitiv²⁶, iar unii teologi l-au folosit în mod obiectiv, cu rezultatul că sunt necesari alți termeni pentru a distinge acceptabilul de inacceptabil. De exemplu, Hollenweger vorbește de “sincretism responsabil din punct de vedere teologic”, unde unii misiologi ar folosi pur și simplu “contextualizare”.²⁷ În lumina acestor utilizări multiple, unii misiologi pledează pentru abandonarea completă a termenului. De exemplu, Zehner folosește în schimb “hibriditate”, argumentând că un termen neutru îi obligă pe teologi să evalueze în mod activ amestecul într-un mod continuu.²⁸ Cu toate acestea, majoritatea misiologilor din sfera evanghelică au păstrat termenul “sincretism” pentru a se referi la amestecul inacceptabil, în timp ce folosesc “contextualizare” pentru amestecul acceptabil.

²² Paul G. Hiebert, *Transforming Worldviews: An Anthropological Understanding of How People Change*, Grand Rapids: Baker, 2008, p. 25.

²³ A. S. Moreau, *Contextualization in World Missions: Mapping and Assessing Evangelical Models*, Grand Rapids: Kregel Academic, 2012, p. 149.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Jaques Kamstra, *Synkretisme: Op de Grens tussen Theologie en Godsdienstenomenologie* (Leiden: Brill, 1970), pp. 9–10.

²⁶ William H. Harrison, *In Praise of Mixed Religion: The Syncretism Solution in a Multifaith World*, Montreal: MQUP, 2014, p. x.

²⁷ John R. Davis, *Poles Apart? Contextualizing the Gospel*. Bangkok: Kanok Bannasan, 1993, p. 23.

²⁸ Edwin Zehner, “Orthodox Hybridities: Anti-Syncretism and Localization in the Evangelical Christianity of Thailand”, în *Anthropological Quarterly* 78 (2005), p. 585.

O a treia dilemă legată de utilizarea termenului “sincretism” este că acesta este folosit de cercetători diferiți pentru a se referi la două tipuri diferite de amestec. Unii îl folosesc pentru a descrie deținerea de principii contradictorii. De exemplu, Baird folosește termenul pentru a descrie “cazurile în care două idei sau practici contradictorii sunt aduse împreună și sunt păstrate fără beneficiul coerenței”.²⁹ Cu toate acestea, alții îl folosesc pentru a descrie rezultatul unui proces în care cele două elemente sunt “relativizate” sau sintetizate pentru a crea un al treilea element nou. De exemplu, Kato vorbește despre o “sinteză” între Evanghelie și elementele din cultura primitoare, astfel încât “apare o 'Evanghelie' complet nouă”.³⁰

În al patrulea rând, o confuzie suplimentară cu privire la semnificația sincretismului provine din faptul că misiologii folosesc uneori termenul pentru a se referi la o stare spirituală fatală (“Evanghelia este complet voalată și mântuirea nu este posibilă”), dar în alte ocazii pentru a se referi la o stare spirituală non-fatală (“Evanghelia este augmentată sau diluată, dar nu compromisă atât de mult încât mesajul de mântuire doar prin Iisus să fie pierdut”). Hiebert recunoaște că termenul este folosit în două sensuri: „Într-un sens, sincretismul este un mesaj care a pierdut inima Evangheliei. În alt sens, se îndreaptă în direcția greșită, departe de o cunoaștere mai deplină a Evangheliei.”³¹

Confuzia apare atunci când misiologii nu reușesc să explice sensul pe care îl intenționează, în special atunci când un autor trece de la un sens la altul. De exemplu, atunci când Van Rheezen afirmă că “suntem întotdeauna, într-o anumită măsură, sincretiști”, el folosește cu siguranță termenul în sensul de non-fatal spiritual. Dar, în același articol, el folosește cuvântul non-sincretism ca pierdere a “esenței Evangheliei”.³²

În cele din urmă, unii s-au opus oricărei utilizări subiective a termenului, pe motiv că, atunci când este folosit subiectiv, acesta devine un instrument de opresiune utilizat de cei puternici de a-și “legitima propria putere în termeni religioși” și de a suprima diversitatea și provocările la adresa autorității lor. Deși această obiecție este, de obicei, exprimată de oamenii de știință din domeniul social și de unii teologi. De exemplu, Richard scrie, „în cercurile creștine, [sincretismul] este cel mai adesea folosit ca un termen peiorativ împotriva evoluțiilor din bisericile non-occidentale care nu se aliniază perfect creștinismului occidental.”³³

²⁹ Robert D. Baird, *Category Formation and the History of Religions*, The Hague: Mouton, 1971, p. 147.

³⁰ Byang H.Kato, “The Gospel, Cultural Context, and Religious Syncretism,” în *Let the Earth Hear His Voice*, edited by J. D. Douglas, Minneapolis: World Wide, 1975, p. 1227.

³¹ Paul G. Hiebert, “Syncretism,” p. 44.

³² Gailyn Van Rheezen, “Syncretism and Contextualisation”, p. 8.

³³ H. L. Richard, “Religious Syncretism as a Syncretistic Concept: The Inadequacy of the ‘World Religions’ Paradigm in Cross-Cultural Encounter”, în *International Journal of Frontier Missiology* 31 (2014), p. 209.

Charles. H. Kraft este și mai explicit: „Cei care au puterea de a admite sau de a ține pe alții în afara organizațiilor presupuse a fi aprobate de Dumnezeu tind să își stabilească standardele în funcție de propriile norme culturale, mai degrabă decât în funcție de intenția lui Dumnezeu.”³⁴

Pe scurt, există confuzie în ceea ce privește semnificația sincretismului, iar obiecțiile la utilizarea tradițională a acestuia (și anume, într-un sens evaluativ, negativ) au fost formulate cu fermitate și au fost propuse alternative. În ceea ce privește modul în care termenii *sincretism* și *contextualizare*, comentariul lui Tanchanpongs este util aici: „În cele din urmă, o puteți numi cum doriți, dar autenticitatea biblică a credinței creștine într-un anumit context trebuie totuși evaluată într-un fel.”³⁵

Scopul cercetării noastre este de a efectua o astfel de evaluare și, dincolo de o simplă definire a termenilor, de a căuta o metodă pentru a distinge amestecul permis și nepermis al credinței biblice cu forme străine. În ciuda problemelor asociate termenilor “contextualizare” și “sincretism”, aceștia rămân cei general acceptați pentru a se referi la amestecul permisibil și nepermis și, prin urmare, sunt folosiți în această lucrare cu semnificațiile pe care teologii le acordă în mod tradițional acestora: “contextualizarea” se referă la articulări și aplicații adecvate ale Scripturii, iar “sincretismul” se referă la cele inadecvate. În același timp, se are grijă să se evite confuzia și abuzurile descrise mai sus. Desigur, decizia de a utiliza termenii în acest mod nu rezolvă problema importantă a modului în care se face distincția între ceea ce este adecvat și permis și ceea ce este inadecvat și nepermis.

Misologii subliniază frecvent faptul că este extrem de dificil să se facă distincția între *contextualizare* și *sincretism*. Într-adevăr, literatura de specialitate abundă în afirmații conform cărora cele două concepte sunt “în tensiune” sau “aparent opuse” și că “există o linie foarte clară între cele două”.³⁶ De asemenea, misionarii sunt descriși ca trebuind să “meargă pe o cale foarte îngustă”³⁷ sau ca stând “pe muchie de cuțit”.³⁸ Motivul acestei dificultăți este că, după

³⁴ Charles H. Kraft, “Contextualizing Communication,” în *The Word Among Us: Contextualizing Theology for Mission Today*, edited by Dean S. Gilliland, Dallas: Word, 1989, p. 131.

³⁵ Natee Tanchanpongs, “Developing a Palate for Authentic Theology”, în *Local Theology for the Global Church: Principles for an Evangelical Approach to Contextualization*, edited by Matthew Cook, Pasadena: William Carey, 2010, p. 113.

³⁶ John H. Connor, “When Culture Leaves Contextualized Christianity Behind”, în *Missiology* 19 (1991), pp. 21–29.

³⁷ Larry Poston, “‘You Must Not Worship in Their Way’ When Contextualization Becomes Syncretism”, în *Contextualization and Syncretism: Navigating Cultural Currents*, edited by Gailyn Van Rheenen, Pasadena: William Carey, 2006, p. 243.

³⁸ D. A. Hubbard, “Foreword”, în *The Word Among Us: Contextualizing Theology for Mission Today*, edited by Dean S. Gilliland, Dallas: Word, 1989, p. vii.

cum reiese clar din discuția de mai sus privind definițiile, cei doi termeni descriu unul și același proces: procesul de raportare a Scripturii, a creștinismului la un anumit context. În uzul evanghelic comun, singura diferență este una subiectivă și evaluativă, prin care contextualizarea este utilizată pentru o evaluare pozitivă, iar sincretismul pentru una negativă. În consecință, după cum remarcă Corwin, discuția pe această temă se situează “la nivelul sentimentelor subiective mai degrabă decât la nivelul standardelor obiective”, ceea ce îl determină să comenteze ironic: „Care este regula de bază pentru diferențierea dintre contextualizare și sincretism? Simplu: este contextualizare când o fac eu, dar sincretism când o faci tu!”³⁹

Cu toate acestea, misiologii au încercat să propună metode obiective pentru a distinge cele două concepte. O abordare - numită uneori *abordarea structuralistă* - este aceea de a se concentra pe procesul de contextualizare. În această abordare, accentul este pus pe evaluarea elementelor culturii. Dacă elementele sunt considerate neutre sau permise, atunci utilizarea lor este o contextualizare adecvată, dar dacă sunt inadmisibile, este vorba de sincretism. Astfel, de exemplu, Poston aplică această abordare pentru a susține că, atunci când creștinii folosesc forme culturale locale, aceasta este contextualizare, dar în cazul în care acestea folosesc forme religioase locale, este sincretism.⁴⁰ Această abordare a fost criticată pentru că nu ia în considerare modul în care este utilizată o anumită formă și ce semnificație i se dă. Tanchanpongs, pentru de exemplu, afirmă că această abordare nu recunoaște faptul că “sensul este o funcție atât a sistemului cultural-lingvistic, cât și a utilizării sale reale de către oameni”.⁴¹

Alții au susținut concentrarea asupra rezultatului procesului de contextualizare atunci când încearcă să distingă sincretismul de contextualizare.

Tanchanpongs, de exemplu, folosind o metaforă culinară, afirmă: “Autenticitatea se măsoară nu atât prin prezența anumitor ingrediente, cât prin rezultatul real al gătitului în sine”.⁴² Au fost create o varietate de teste axate pe rezultat. Unii susțin că întrebarea cheie este dacă Evanghelia a fost trunchiată sau distorsionată, sau dacă și-a pierdut integritatea sau mesajul. Alții propun să se investigheze dacă adevărurile scripturale au fost sau nu anulate.⁴³ Alții sugerează să se întrebe dacă procesul de contextualizare a produs sau nu un cadru autentic biblic de credințe și practici. În timp ce aceste teste nu sunt contestabile, ele singure s-au

³⁹ G. Corwin, “Telling the Difference”, în *Evangelical Missions Quarterly* 40 (2004), p. 282.

⁴⁰ Larry Poston, “‘You Must Not Worship in Their Way’ When Contextualization Becomes Syncretism”, p. 248.

⁴¹ Natee Tanchanpongs, “Developing a Palate for Authentic Theology”, p. 118.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ D. A. Carson, “Church and Mission: Reflections on Contextualization and the Third Horizon”, în *The Church in the Bible and the World: An International Study*, edited by D. A. Carson, Exeter: Paternoster, 1987, p. 254.

dovedit a fi insuficiente pentru a distinge contextualizarea de sincretism, deoarece nu fac decât să ridice noi întrebări, cum ar fi modul în care se determină dacă a avut loc denaturarea Evangheliei. Sunt necesare criterii mai specifice.

În lumina acestei nevoi, unii au încercat să identifice un “nucleu evanghelic”, propunând ca doar denaturarea acestui nucleu să fie etichetată drept sincretism.⁴⁴ Pentru McGavran, acest nucleu este credința în Sfânta Treime, în Biblie și în poruncile de bază. El propune că “orice afectează acest nucleu este un sincretism interzis”.⁴⁵ Cu toate acestea, abordarea sa a întâmpinat o serie de dificultăți. În primul rând, susținătorii acestei abordări nu au reușit să ajungă la un acord cu privire la ceea ce este de fapt nucleul evanghelic. În al doilea rând, criticii, precum Harvie Conn, au susținut că Biblia însăși nu face o astfel de distincție între un nucleu evanghelic și restul mesajului său și au avertizat că abordarea creează un canon în canon.⁴⁶ În timp ce susținătorii acestei abordări au încercat să identifice “elementele esențiale, de bază și critice ale Scripturii”, criticii au răspuns că “întregul corpus biblic și tot ceea ce Scriptura intenționează să comunice” este “esențial, de bază și critic”.⁴⁷ În cele din urmă, abordarea “nucleului evanghelic” nu s-a dovedit utilă în distingerea sincretismului de contextualizare.

Paul Hiebert a propus un model pentru a distinge contextualizarea de sincretism numit “contextualizare critică”.⁴⁸ Conform acestei abordări, dacă o formă preexistentă este fie respinsă necritic (și înlocuită cu o formă străină), fie acceptată de credincioși, este probabil să se ajungă la sincretism. Cu toate acestea, dacă un proces în patru etape de contextualizare critică este urmat de comunitatea relevantă de credincioși, rezultatul este probabil să fie o contextualizare autentică:

- a) Exegeza formei culturale în cauză pentru a-i stabili sensul și funcția;
- b) Identificarea și exegeza Scripturii relevante;
- c) Evaluarea critică a formei în lumina învățăturii biblice;
- d) Dezvoltarea și punerea în aplicare a unei noi practici contextualizate (forma veche poate fi păstrată, respinsă sau modificată).

⁴⁴ Derek Brotherson, *Contextualization or Syncretism? The Use of Other-Faith Worship Forms in the Bible and in Insider Movements*, Pickwick, 2021, p. 36.

⁴⁵ McGavran, Donald A. “The Biblical Base from Which Adjustments are Made.” In *Christopaganism or Indigenous Christianity*, edited by Tetsunao Yamamori and Charles R. Taber, 35–56. Pasadena: William Carey, 1975. p. 41.

⁴⁶ Harvie M. Conn, “Normativity, Relevance and Relativism”, în *Inerrancy and Hermeneutic: A Tradition, a Challenge, a Debate*, edited by Harvie M. Conn, Grand Rapids: Baker, 1988, pp. 196–197.

⁴⁷ Natee Tanchanpongs, “Developing a Palate for Authentic Theology”, p. 115.

⁴⁸ Paul G. Hiebert, “Critical Contextualization”, în *Missiology: An International Review* 12 (1984), pp. 287–296.

Contextualizarea critică a lui Hiebert identifică în mod util pașii importanți care trebuie făcuți pentru a distinge sincretismul de contextualizare și a fost larg îmbrățișată de unii misiologi misionari.

În cele din urmă, unii misiologi au sugerat că nu poate fi conceput un singur test sau o singură metodă care să distingă clar sincretismul de contextualizare. În schimb, ei propun o serie de întrebări care trebuie luate în considerare.⁴⁹ Acestea includ întrebarea dacă practica contextualizată:

- accentuează sau minimizează diferențele dintre credința biblică și sistemul alternativ de credințe și valori;
- evidențiază sau minimizează suficiența lui Hristos;
- produce o Biserică care este identică cu societatea sau una care oferă critici biblice adecvate ale societății;
- îi ajută pe credincioși să se întoarcă de la sau să păstreze loialitățile idolatre;
- permite normelor textului să aibă prioritate față de cele ale contextului.

Ca și în cazul contextualizării critice a lui Hiebert, aceste întrebări s-au dovedit valoroase pentru misionari și valoarea lor este larg recunoscută. Încercările misiologice de a distinge *sincretismul* de *contextualizare* nu au adus un consens în dezbateri, deoarece învățătura Sfintei Scripturi cu privire la amestecul religios permis și nepermis nu a fost studiată și înțeleasă în profunzime. Criteriile folosite de misiologi pentru a distinge sincretismul de contextualizare nu au fost, în general, formulate inductiv din textele biblice, rezultatul fiind că potențialul Bibliei de a aduce claritate în această problemă crucială rămâne neexploatat. Misiologul A. Scott Moreau a recunoscut faptul că discursul misiologic privind contextualizarea și sincretismul este lipsit de fundament biblic. Într-un articol pe această temă, el enumeră o serie de texte biblice care tratează sincretismul, iar apoi scrie: „Pentru fiecare dintre exemplele biblice, comunitatea creștină trebuie să facă o muncă exegetică atentă. Este destul de clar că există limite biblice cu privire la gradul de amestec religios permis - dar că aceste limite nu sunt întotdeauna atât de ușor de trasat pe cât am putea crede.”⁵⁰

Este nevoie de un studiu care să efectueze această “muncă exegetică atentă”, examinând datele biblice referitoare la contextualizare și sincretism - inclusiv textele de însușire și de rezistență - și apoi dezvoltând criterii de evaluare adecvate. Misiologii sunt de acord că orice

⁴⁹ Larry Owens, “Syncretism and the Scriptures”, în *Evangelical Missions Quarterly* 43 (2007), pp. 74–80.

⁵⁰ A. Scott Moreau, “Contextualization, Syncretism, and Spiritual Warfare: Identifying the Issues”, în *Contextualization and Syncretism: Navigating Cultural Currents*, edited by Gailyn Van Rhee, Pasadena: William Carey, 2006, p. 51.

practică contextualizată trebuie să fie conformă cu Scriptura. Cu toate acestea, în ceea ce privește utilizarea formelor din alte credințe, nu există niciun acord sau claritate cu privire la ceea ce este de fapt învățătura Scripturii. Contextualizarea critică a lui Hiebert solicită în mod adecvat comunităților de credincioși să identifice și să interpreteze învățătura scripturală relevantă și apoi să o aplice practicii în cauză. Este nevoie, așadar, de o identificare a textelor referitoare la utilizarea de către credincioși a formele altor credințe și apoi un studiu al acestor texte care să producă o descriere amplă și echilibrată a învățăturii Bibliei cu privire la această chestiune.

Noile mișcări religioase nu pot fi definite ca fiind noi religii, ci mai degrabă expresii concrete a sincretismului religios, căci nota lor definitorie este mixtura religioasă cu motivația de a corespunde tendințelor de religiozitate ale omului contemporan.

Metodologia și stadiul actual al cercetării în spațiul românesc și internațional

Metodologia acestui studiu se concentrează în jurul a trei aspecte principale. Primul este reprezentat de caracteristicile sincretismului religios. Aceste particularități constituie obiectul de fond al analizei întreprinse în această teză. Aceste caracteristici vor fi utilizate într-un exercițiu de *cartografiere și proiecție* în apartenența religioasă multiplă, care este a doua componentă principală a metodologiei. Al treilea aspect este poziția misionară față de relativismul sincretismului, care din nefericire, se face un vehicul al noilor spiritualități lipsite de criteriul adevărului.

Prin această cartografiere, ca exercițiu de reperare punctele de realizare sau sudare a sincretismului religios între doua sau mai multe tradiții religioase, nu dezvoltăm un spectru nou de analiză, ci mai degrabă identificăm reperele care facilitează sincretismul religios și predilecția pentru noile spiritualități care se încorporează în apartenența multiplă religioasă. Această metodă oferă cadrele unor definiții intercorelate ale sincretismului și a apartenenței multiple și oferă conexiuni în diferite moduri și aduce în prim-plan diversitatea religioasă sau chiar multiplicitatea.

Sincretismul religios este o realitate multistratificată, complexă și care solicită un răspuns misionar întemeiat și modelat pe experiența Adevărului lui Hristos. Un răspuns atent formulat și măsurat.

În precizarea dimensiunilor sincretismului religios vom opera și cu *metoda istorico-descriptivă*, în mod special la formularea acestui concept în filosofia greacă și metamorfozarea în gândirea contemporană. Această cercetare va fi dublată de *metodă sistematico-tematică*, cu accentul pe evaluarea critică a sincretismului din punct de vedere teologic și misionar. Nu în ultimul rând, am lansat cercetarea și într-o dinamică interdisciplinară, implicând analize de factură psihologică și filosofică în receptarea și criticarea sincretismului religios.

Utilizarea unui mod de cercetare mai larg și mai detaliat în analiza sincretismului urmărește să scoată la lumină interconexiunile dintre modalitățile misionare de raportare a Bisericii la culturile religioase (contextualizare, aculturație, sinteză etc.). Interpretarea și reinterpretarea acestor repere misionare deschid oportunitatea de a merge pe un teren în curs de formare și adaptare misionar.

În teologi ortodoxă românească am consemnat o analiză critică a sincretismului religios. Menționez aici teza de doctorat *Sincretismul – provocare majoră la adresa misiunii ortodoxe* susținută de Teodor Diaconu în 2017 la Universitatea „Ovidius” din Constanța sub coordonarea Pr.prof.dr. Gheorghe Istodor.⁵¹ Desigur, profesorii misiologi din facultățile de teologie din spațiul românesc (pe Pr. Prof. Istodor Gheorghe, Pr. Prof. Gheorghe Petraru, Pr. Prof. Aurel Pavel, Pr. Prof. Gelu Călina, Pr. Prof. David Pestroiu, Pr. Prof. Mihai Himcinschi) au făcut referire în cursurile universitare, precum și în cărțile lor, despre provocările pe care le ridică sincretismul religios la nivel micro (credincios) și macro (comunitate). La unison s-a exprimat ideea că sinteza sincretistă nu are nimic de-a face cu claritatea și tiparul adevărului teologic, formulat pe baza revelației. Sincretismul religios corespunde unei psiho-piețe în care sacrul este „comercializat” după bunul plac în forma rețetelor spirituale.

În spațiul internațional al teologiei misiologice, sincretismul religios este analizat în complexitatea detaliilor în scopul formulării unor poziții misionare pertinente împotriva sa. Menționăm aici contribuția lui . Din acest motiv, literatura pe baza căreia ne-am formulat analizele este din limba engleză.

Structura lucrării

⁵¹ Vezi și: Adrian Boldișor, „Locul sincretismului religios în Istoria religiilor și pericolele lui pentru lumea contemporană”, în *Mitropolia Olteniei* 3 (9-12), pp. 116-138; Emil Floare, „Toleranță și identitate - Conflictul „lumilor” din sânul sincretismului și al multiculturalismului”, în *Astra Salvensis - revista de istorie și cultura*, 1, 2015, pp. 103-112; Catalin Vasile Bobb, „Sincretism imaginar/Imaginary Syncretism”, în *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, 8, 2004, pp. 102-108.

Lucrarea este structurată în 4 capitole, fiecare capitol fiind compartimentat în mai multe secțiuni și subsecțiuni, în scopul prezentării argumentației cât mai clar posibil. Capitolul I – *Diversitatea religioasă – catalizatorul sincretismului religios* – se dorește o introducere în contextul religios actual, un context care favorizează sincretismul. Următoarele teme sunt introduse în acest capitol: globalizare și interacțiune religioasă; pluralizarea religioasă contemporană; modernizare și secularizare – posibilități ale sincretismului religios; Granițele religioase și delimitări identitare; granițele religioase ca limite și ca oportunități de relaționare reciprocă. Considerații istorice; provocări actuale și viitoare ale fluidizării granițelor religioase

Capitolul II – *Sincretismul religios – prefațarea unei confuzii identitare* – încadrează explorarea multivalentă a sincretismului religios în perspectiva analizelor teologice, cu precizarea celor șapte modele diferite de abordare a sincretismului. De asemenea sunt analizate motivațiile psihologice ale bricolajului religios, iar ultima secțiune a acestui capitol este rezervată conceptualizării apartenenței religioase multiple ca identitate religioasă hibridă.

Capitolul III – *Sincretismul religios – abordări teologice și filosofice* – intenționează o analiză pertinentă, provocatoare, realizată în notă de obiectivitate teologică, a modului în care domeniul filosofiei și doi teologi contemporani (luteranul Adolf von Harnack și reformatul Hendrik Kraemer) se raportează la sincretismul religios, sub aspectul admiterii, criticii și al acceptării sale.

Capitolul IV – *Poziții critice față de sincretismul religios din punct de vedere misionar* – sintetizează evaluarea sincretismului din punct de vedere al misiunii Bisericii și elaborarea soluțiilor pastoral-teologice de combatere a mixturii religioase. Următoarele teme sunt dezvoltate aici: misiunea Bisericii în contextul derapajelor sincretiste; misiunea Bisericii în orizontul noilor paradigme și provocări contemporane; reacții misionare și urgențe pastorale față de sincretism și noua religiozitate; sincretismul ca vehicul al fenomenului neoreligios răspunsuri biblico-misiologice la provocarea sincretismului; Diferențierea dintre contextualizare și sincretism.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a PF Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodox Române, București, 2013.
2. Achimescu, Nicolae, *Noi Mișcări Religioase*, Editura Limes, 2005.
3. Arinze, Francis. „A Pastoral Approach to the Challenge Posed by the New Religious Movements.” *L'Osservatore Romano*, 15 April 1991.
4. Baker, George. „Language and Mind in the Study of New Religious Movements.” În *Understanding the New Religions*, editat de J. Needleman și G. Baker, New York: Seabury, 1978.
5. Bloom, W. *Holistic Revolution: The Essential New Age Reader*. London: The Penguin Press, 2000.
6. Boff, Leonardo. *Church, Charism and Power: Liberation Theology and the Institutional Church*. New York: Crossroad, 1985.
7. Boff, Leonardo. *Church, Charism, and Power: A Radical Ecclesiology*. New York: Crossroad, 1984.
8. Bosch, David J. *Transforming Mission: Paradigm Shifts in Theology of Mission*. Maryknoll: Orbis, 1991.
9. Cornille, Catherine. *Many Mansions: Multiple Religious Belonging and Christian Identity*. Maryknoll, NY: Orbis Books, 2002.
10. Corwin, G. „Telling the Difference.” În *Evangelical Missions Quarterly* 40 (2004).
11. Grant, Sara. *Toward an Alternative Theology: Confessions of a Non-Dualist Christian*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 2002.
12. Harrison, William H. *In Praise of Mixed Religion: The Syncretism Solution in a Multifaith World*. Montreal: MQUP, 2014.
13. Heelas, Paul & Linda Woodhead. *The Spiritual Revolution: Why Religion is Giving Way to Spirituality*. Blackwell, 2007.
14. Heelas, Paul, și Linda Woodhead. *The Spiritual Revolution: Why Religion is Giving Way to Spirituality*. Blackwell Publishing, 2005.
15. Heelas, Paul. *Spiritualities of Life: New Age Romanticism and Consumptive Capitalism*. Blackwell Publishing, 2008.
16. Heideman, E. P. “Syncretism, Contextualization, Orthodoxy, and Heresy.” *Missiology* 25, 1 (1997).
17. Kamstra, Jaques. *Synkretisme: Op de Grens tussen Theologie en Godsdiensnomenologie*. Leiden: Brill, 1970, 9–10.
18. Kane, Ross. *Race and Revelation in the Study of Religious Mixture*. Oxford University Press, 2021.
19. Kato, Byang H. „The Gospel, Cultural Context, and Religious Syncretism.” În *Let the Earth Hear His Voice*, (ed.) J. D. Douglas. Minneapolis: World Wide, 1975.
20. Melton, J. Gordon, și Robert L. Moore. *The Cult Experience: Responding to the New Religious Pluralism*. New York: Pilgrim Press, 1982.
21. Melton, J. Gordon. *The Encyclopedia of American Religions*. Detroit: Gale Research, 1993.

22. Moreau, A. Scott. „Contextualization: From an Adapted Message to an Adapted Life.” În *The Changing Face of World Missions*, editat de Michael Pocock. Grand Rapids: Baker, 2005.
23. Moreau, A. Scott. „Syncretism.” În *Evangelical Dictionary of World Mission*, (ed.) A. Scott Moreau, Grand Rapids, MI: Baker Books, 2000.
24. Moreau, A. Scott. *Contextualization in World Missions: Mapping and Assessing Evangelical Models*. Grand Rapids: Kregel Academic, 2012.
25. Mullins, Mark R. „Syncretistic Movements.” În *Dictionary of Asian Christianity*, (ed.) Scott W. Sunquist, 810. Grand Rapids: William B. Eerdmans, 2001.
26. Pessi, Anne Birgitta. „Privatized Religiosity Revisited: Building an Authenticity Model of Individual-Church Relations.” *Social Compass* 60, no. 1 (2013), pp. 3-21.
27. Phan, Peter C. „Multiple Religious Belonging: Opportunities and Challenges for Theology and Church.” În *Theological Studies* 64 (2003).
28. Poston, Larry. „‘You Must Not Worship in Their Way’ When Contextualization Becomes Syncretism.” În *Contextualization and Syncretism: Navigating Cultural Currents*, (ed.) Gailyn Van Rheenen. Pasadena: William Carey, 2006.
29. Stewart, C., și R. Shaw (eds.). *Syncretism/Anti-Syncretism: The Politics of Religious Synthesis*. London și New York: Routledge, 1994.
30. Stewart, Ch. „The Meaning of ‘Syncretism.’” În *Syncretism in Religion. A Reader*, (ed.) A. M. Leopold și J. S. Jensen. New York: Routledge, 2005.
31. Stewart, Ch., și R. Shaw. „Introduction: Problematizing Syncretism.” În *Syncretism/Anti-Syncretism: The Politics of Religious Synthesis*, (ed.) Ch. Stewart și R. Shaw. London–New York: Routledge, 1994.